

JOAN LLUÍS MARFANY, *Llengua, nació i diglòssia.*

L'Avenç, 2008

[...] La història de la literatura catalana tal com la solem practicar ignora, en efecte, una cosa que tots sabem i de tant en tant admetem: que durant llargs períodes el principal vehicle lingüístic de la literatura, a Catalunya, no va ser pas el català. Ho sabem, però actuem com si aquest fet només tingués efectes marginals damunt la realitat que constitueix l'objecte del nostre estudi. Si, eventualment, ens ocupem de les manifestacions literàries produïdes a la nostra terra en castellà, és sempre de manera fragmentària i subsidiària: perquè algun aspecte concret d'alguna d'elles interessa puntualment i directament l'única matèria legítima d'investigació per a nosaltres, la literatura catalana. [...]

Cal precisar, potser, que no es tracta pas ni d'una qüestió de delimitació arbitrària d'un camp d'estudi, ni d'una tria política. És cert que a efectes de definició del gremi i d'ubicació de la seva activitat dins dels organigrames administratius és perfectament legítim i probablement fins i tot imprescindible d'adoptar la llengua com a criteri: un professor d'història de la literatura catalana és un senyor

que fa classes sobre la literatura escrita en català. També és cert que, a partir del moment que la societat catalana va rebutjar molt majoritàriament la diglòssia en la qual havia viscut durant molt de temps i va voler tornar a la llengua pròpia a la plenitud d'ús, escriure en l'una llengua o l'altra va esdevenir automàticament, per a tot catalanoparlant d'origen, una presa de posició política. Però transposar aquest fet a una època anterior és un anacronisme inadmissible: escriure en castellà o en català, per a un català de, per exemple, 1830 no depenia d'una elecció personal, sinó dels dictats d'una convenció social acceptada per tothom. Per aquesta mateixa raó, sigui quin sigui el criteri definidor de la nostra activitat professional com a «àrea de coneixement», aquest coneixement, si ha de ser-ho de debò, ens exigeix d'estudiar la «història literària de Catalunya» prescindint de tota distinció lingüística. Perquè, si no ho fem així, el nostre coneixement serà imperfecte.

Entenguem-nos: no serà simplement incomplet, sinó greument deformat. [...] El problema és no tenir-ho, tant si se'n parla om si no, realment en compte, perquè això representa oblidar la qüestió fonamental del caràcter

essencialment diglòssic de la cultura catalana en aquesta època: el català ja no era, ni podia ser vehicle de certes manifestacions culturals, ni de certes formes de literatura, especialment les noves, les que es renovaven constantment segons la moda. El neoclassicisme, el preromanticisme, igual com el romanticisme més tard, eren ja inseparables del castellà. Buscar-ne mostres en català és, per força, una tasca abocada al fracàs o a l'error. No totalment, se'm dirà. És veritat que hi ha alguna, raríssima, excepció: *La Fama en lo Parnàs* de Vada, potser algun poema de «Martilo» —però només algun, i encara—, els fragments de poema èpic de Puigblanch, les «trobes» d'Aribau. Però, justament, si ens atenim a l'aproximació integral, d'observació de tota «la història literària de Catalunya», que estic advocant, és aquest caràcter d'excepcionalitat que cridarà en primer lloc la nostra atenció i que constituirà la primera cosa a explicar. En comptes de trobar natural que algú escrivís una cosa així en el que al capdavant era la seva llengua, la més bàsica prudència intel·lectual ens durà a demanar-nos quines especialíssimes circumstàncies justifiquen que en aquests casos es trenqués la regla, àmpliament confirmada per tots

els altres, que deia que la llengua pròpia no s'havia de fer servir per a aquestes funcions. [...]

A les dues primeres dècades del XIX el català —i un català infinitament més estandarditzat, per la simple tradició ininterrompuda, que no se sol dir— encara mantenia una presència prou respectable, bé que en constant retrocés, a la pràctica escrita —correspondència privada i comercial, comptabilitat, paperassa burocràtica interna— d'un ampli sector social mitjà integrat per propietaris, advocats i notaris, industrials i comerciants, i capellans. [...] La burgesia que s'estava fent a partir de l'esmentat sector estava a punt d'imposar a tota la societat catalana una diglòssia absoluta que no trobaria altra resistència entre les classes subalternes que les dificultats subalternes que les dificultats materials d'accés al castellà. Molt especialment, la seva ideologia liberal comportava en aquest punt un canvi fonamental: la desaparició de la diglòssia diferencial de classe, típica de l'Antic Règim [...], però contrària al nou principi fonamental de la igualtat de tots els «ciutadans». Així, coses que sovint són esmentades com a manifestació d'una «renaixent» oposició a la diglòssia no són sinó rèmores de l'antiga actitud de la classe dominant segons la

qual era justificat d'adreçar-se en català als inferiors socials no sols perquè aquests no entenien el castellà, sinó perquè ja estava bé que no l'entenguessin. I al revés: el que és històricament significatiu, per exemple, en l'activitat apologètica del pare Claret no és pas, com se sol dir, que fes literatura de missió en català —la literatura de missió *sempre* s'hi havia fet—, sinó que la fes en castellà. La diglòssia universal triomfa, doncs, a la segona meitat de la dècada dels trenta, és a dir quan s'imposa finalment la revolució liberal; els resultats pràctics comencen a veure's clarament a la dècada dels cinquanta. La coincidència cronològica amb la Renaixença és perfecta. [...]

Que ens hàgim entestat tan llargament a veure-hi [en l'anomenada «restauració» dels Jocs florals] la culminació de l'etapa inicial del suposat procés de renaixença i una decisiva passa endavant en ell vol dir que no hem llegit els documents relatius a l'episodi o que, si ho hem fet, ha estat d'una manera deliberadament obtusa. I no és pas que sigui obscurs o ambigu. Prenguem-ne els dos de més programàtics, els respectius discursos del secretari i el president del primer consistori. Aquell repeteix allò que ja hem trobat a totes les putatives manifestacions renaixents

anteriors: «que, si bé nos gosem en lo recort de llí hont venim com catalans, es ans que tot, pera martxar ab més goig y ab més companyia allá ahont anem com espanyols». I exposa les limitacions molt precises que condicionen aquest peculiaríssim retorn del català a la dignitat de la llengua literària: que no surt del clos d'un ritu anyal, solemnitzat pel patrocini oficial de l'Ajuntament; que no té caràcter d'innovació, sinó que és «una renovació de lo antich»; que s'ajusta a unes normes molt estrictes; que es limita a la poesia. La convocatòria les havia enumerat més clarament encara i n'hi havia afegit una altra que el secretari no feia explícita: l'ús prescriptiu d'un català literari artificial, expressament allunyat de la llengua parlada. Però és el discurs presidencial de Milà que, en la seva brevetat, ens revela de la manera més diàfana l'autèntic significat de la iniciativa:

Ab un entusiasme barrejat de un poch de tristesa, li donam *aquí* á aquesta llengua *una festa*, li dedicam un filial *recort*, li guardam *almenys un refuji*. Als qui nos fassen memoria de las ventatjas que porta lo *olvidarla*, direm que á estas ventatjas preferim retenir un sentiment *en un recó de nostres pits*, y si en aquest

sentiment algú hi volgués veurer perills y discordias ó una disminució del *amor á la patria comuna*, podriam responder que eran ben be catalans molts dels que ensangrentaren las ayguas de Lepant y dels que cassaren las águilas francesas; y podriam repetir un aforisme ja usat al tractar de un dels millors catalans y mes ardents espanyols que may hi ha hagut: «*No pot estimar sa nació, qui no estima sa provincia*».

Estrany crit de reivindicació! El parlament de Milà mostra, al contrari, que la «restauració» dels Jocs Florals no era sinó la torna de la diglòssia absoluta que la burgesia catalana adoptava com a part essencial de la seva ideologia de classe que volia ser rectora de la nació espanyola en construcció. La lliure renúncia a la llengua pròpia en tot ús escrit era sentimentalment compensada amb aquest gest emfàticament simbòlic —vull dir inequívocament dissociat de qualsevol repercussió en qualsevol altre espai social.

[...] En el curs de les darreres dècades hem anat descobrint o redescobrint textos i autors del XVII, el XVIII, i els inicis del XIX i ha arribat un moment en què, en comptes dels quatre illots en un immens oceà de la vella visió, comencem a tenir davant dels ulls un petit continent, una

literatura catalana de la «Decadència». [...] Cal evitar, però, de caure a l'error de projectar damunt d'aquesta contínua tradició la suposada explicació que donàvem, en general implícitament, a aquelles estranyes aberracions interpretar-la, anacrònicament, com una manifestació de resistència col·lectiva a la castellanització cultural. Aquesta literatura es dóna dins un context de diglòssia ja molt generalitzada i sense contradicció amb ella. Els homes que la produeixen, eclesiàstics d'una certa importància, nobles de la terra, notaris i advocats, professors de facultat i de seminari, algun metge i apotecari, acadèmics tots de Bones Lletres o que hi aspiren, pertanyen a estaments que han adoptat de fa temps el comportament diglòssic i ells mateixos en són la prova. Cal concloure, doncs, que, dins aquest marc cultural d'Antic Règim, la diglòssia deixava un cert espai a l'ús literari de la llengua materna. I la tasca més urgent i important amb què haurien d'enfrontar-se els especialistes del període és justament la de precisar-ne els límits, d'aquest espai.

Dit d'una altra manera, en quines circumstàncies era compatible amb la diglòssia d'escriure obres literàries en català. La meva hipòtesi —que aquí no puc exposar en

detall— és que aquesta literatura complia tres condicions: era de circulació manuscrita i limitada als mateixos cercles que la produïen; era estrictament en vers i de temàtica circumstancial, sovint jocosa o satírica; i, en termes estètics, estava totalment i exclusivament lligada als models que ja s'ha fet habitual d'anomenar barrocs, és a dir als fixats al segle XVII per Garcia i Fontanella: dècimes, romanços, algun sonet, i glosses i *letrillas* a base de *redondillas* pel que fa a la forma, i bucolisme o sàtira pel que fa al contingut. Es tracta, doncs, d'una literatura volgudament menor, amb un marcat caràcter de joc privat —i sovint maliciós— de lletraferits de, insisteixo, Antic Règim. La primera de les condicions enumerades podia ser trencada en part alguna vegada, però només ella i només en part: ocasionalment, per alguna circumstància especial, aquestes obretes podien ser impreses, però sense que això les sostragués a la privadesa dels circuits productors-consumidors, garantida per l'anonimat o el recurs a les sigles o als pseudònims faceciosos. Així és com apareixien, amb una relativa freqüència, a les planes del *Diario de Barcelona*, el qual, d'altra banda, convé no assimilar anacrònicament a la premsa actual —no sols perquè la seva circulació devia de circumscriure's considerablement

als mateixos cercles que produïen aquesta literatura, sinó perquè aquests el tractaven ben ostensiblement com a una extensió de l'àmbit —acadèmia, tertúlies de rebotiga, sagristia, i convent— dins el qual exercien la seva activitat lúdico-cultural. El concomitant implícit —com ho solen ser les tendències imposades pel prestigi social— d'aquestes limitacions és que tota manifestació literària que no s'hi ajustés havia de ser necessàriament en castellà. Encara que aquesta realitat queda obscurida, pel que fa especialment al XVIII, per l'escassetesa de literatura en aquesta llengua produïda per catalans, seria un greu error de dubtar-ne. És molt més raonable d'explicar aquesta situació per la manca d'empenta dels escriptors del país, la qual és atribuïble al seu torn al caràcter intel·lectualment resclosit dels ambients en els quals es movien i a l'absència d'estímul social que, —un cop més— en un marc cultural d'Antic Règim, comportava per a aquesta mena d'activitats l'allunyament de la Cort. Que aquests homes no ens han deixat gaires obres en castellà perquè no eren capaços d'escriure'n de la mena que s'hi havia d'escriure i que ens n'han deixat, en canvi, en català perquè només servien per a escriure'n de la mena que s'hi podia escriure pot sembla, ho admeto, un raonament circular. El

confirmen, però, dues coses: les constants lamentacions i protestes —purament rituals, aquestes— per l'abandonament del conreu literari del català i l'avançat estat de diglòssia general a la societat —una diglòssia, no ho oblidem, de caràcter classista i empesa en el seu progrés per les pretensions d'ascens social. [...]

Per tal d'entendre aquest curiós fenomen, és important d'observar el fet extraordinàriament anòmal —però al qual ningú entre nosaltres no sembla mai concedir tota la importància que té— que les classes dominants a Catalunya —i, rere elles, la resta de la societat— accepten la superioritat social del castellà i fins i tot, més tard, la seva condició de llengua exclusiva de «la Nació», però es neguen sempre a deixar de parlar en català i, més encara, de considerar-lo l'única llengua *pròpia*. S'avenen a ser diglòssiques, però no a canviar totalment de llengua, ni tan sols a esdevenir pròpiament bilingües. La raó d'això és un misteri que potser no arribarem a esbrinar mai, però no hi pot haver dubte que té alguna relació amb el fet que els representants intel·lectuals d'aquestes classes dominants sentin periòdicament la necessitat de proclamar ben clarament que la renúncia de la llengua pròpia en l'ús escrit

és l'acceptació d'una realitat imposada per les circumstàncies o, més tard, una decisió política col·lectiva, però mai no obeeix a cap deficiència intrínseca de la llengua mateixa, llengua de passat gloriós, llengua d'Estat, i llengua perfectament capacitada per a ser vehicle de la més excelsa literatura. Aquest és el sentit de totes les esmentades «defenses» del català, perfectament resumit, en la seva contradicció mateixa, en la més precisa i rotunda de totes elles, la famosa de Capmany, seguida per pràcticament totes les posteriors. Ara bé, de tant en tant, especialment a partir de les darreres dues dècades del Set-cents, algun d'aquests individus decideix de donar-ne una demostració pràctica —i apaivagar, alhora, sens dubte, una certa mala consciència. El resultat és un poema de tema elevat en metre noble. Que aquesta és l'única explicació satisfactòria de tots aquests suposats «precedents» o «primeres fites» de la Renaixença ho confirmen diversos detalls: el poema no passa sovint d'un estat incipient i fragmentari i es difon en forma manuscrita, amb lectures en veu alta davant d'auditoris molt restringits d'intel·lectuals, però mai o gairebé mai no es publica. Però, sobretot, l'argument més concloent és el seu caràcter absolutament excepcional, en contrast amb la naturalesa sòlidament

diglòssica de tota l'altra actuació pública i producció literària de l'autor —la qual admet, naturalment, algunes mostres de la mena de literatura menor que, com he argumentat més amunt, era compatible amb la diglòssia. [...]

El producte final va ser, com ha indicat Josep M. Fradera, una peculiar versió del liberalisme moderat caracteritzada per una estretíssima visió moral d'inspiració catòlica, un poruc rebuig de tota representació literària o artística mínimament realista de la realitat coetània, i un marcat component de catalanitat. La burgesia catalana, en efecte, havia emprès amb entusiasme, com ja he dit, l'empresa de construir la comuna nació espanyola, però reservant-s'hi, al mateix temps, un lloc capdavanter, en consonància amb el seu paper en el terreny econòmic. Això exigia la incorporació de personatges, institucions i episodis de la història de Catalunya a la nova mitologia nacional espanyola. Així, al costat de Numància, els comuneros, Trafalgar, i don Pelayo —a qui es dedicarien els dos primers carrers de la Barcelona nova—, els poetes del liberalisme català —«Ubariso», «Lopecio», «Martilo», i companyia— celebraven particularment grans fets històrics espanyols en els quals Catalunya havia fet un paper

destacat, com ara Lepant i el Bruc, però també insistien a incloure els comtes-reis dins la genealogia reial espanyola i associaven el nou règim a les antigues institucions «democràtiques» catalanes i presentaven la instauració del constitucionalisme com a una restauració d'aquelles —ara generosament esteses als altres espanyols i una revenja de la repressió del 1714. La incomprensió amb què va topar aquesta política a la resta d'aquesta comuna Espanya, el rebuig escandalitzat d'aquestes pretensions catalanes de lideratge, els enormes obstacles oposats a l'esmentada tasca constructora mateixa —no sols deliberadament, per malfiança, sinó també per simple incapacitat d'entendre la importància de difondre i internalitzar la idea de «la Nació»— i, finalment, el tracte injust que Catalunya va rebre repetidament d'uns governs centrals que hi imposaven constantment l'estat d'excepció i l'autoritat d'uns capitans generals que s'hi comportaven com a autèntics sàtrapes, tot això va tendir a reforçar la dimensió catalanista de la ideologia que els intel·lectuals liberals catalans elaboraven per a la classe dirigent.

Cal anar amb molt de compte, però, de no interpretar aquest catalanisme anacrònicament. L'evidència és

claríssima en aquest sentit. Aquesta burgesia proclama constantment, per boca d'aquests mateixos intel·lectuals, el seu indeclinable compromentament amb la nació comuna i persisteix sense cap reticència en el sacrifici de tots els signes de l'antiga identitat «provincial», començant pel més important, la llengua. El clima, però, d'extremada competència que he descrit més amunt i davant la repetida experiència de la dificultat de fer-se sentir a escala «nacional» —molt explícitament, pel fet mateix de ser catalans—, la necessitat de nodrir la dimensió «regional» de la ideologia burgesa es converteix inevitablement en temptació de crear un clos protegit per als escriptors del país —i això, en cercle viciós, reforça l'esmentada dimensió. [...]

Josep Fontana ja va destruir molt convincentment, no fa gaire, la idea que del procés que culmina en els Jocs Florals se'n pugui dir legítimament «Renaixença» i que se'l pugui identificar amb «el revifament de la llengua i la cultura catalanes». I, fent seva la distinció thompsoniana entre cultura patrícia i cultura plebea, cal contrastar també la fidelitat lingüística de la segona amb el comportament bàsicament diglòssic de la primera. Jo hi afegiria dues

coses, però. Una, que va ser el desenvolupament que va seguir durant la primera meitat llarga del Vuit-cents la cultura patrícia —és a dir, això que anomenem, tan abusivament, Renaixença— *exactament* el que va forçar una tradició literària vivent en català a sobreviure únicament com a part de la cultura plebea. L'altra, que el lloc que aquesta cultura patrícia va acabar fent a la llengua pròpia com a vehicle literari —matisant així el projecte inicial d'una diglòssia absoluta— no va ser solament molt mesquí, sinó sotmès a unes condicions molt específiques: que es limités a la poesia i que tingués un caràcter estrictament oficial i ritual i un valor purament simbòlic. Que fos [...] la torna de la diglòssia com a principi. Dit d'una altra manera, no és sols que la Renaixença no fos tal cosa, sinó només «un tímid retorn» a la literatura catalana; és que lluny de voler-la fer renèixer, va ser un intent de liquidar el que encara quedava d'ella, deixant-ne només un grotesc recordatori. Quan la renaixença, finalment, va arribar, va ser a desgrat de la Renaixença.